

הערות לעניין מערכות המסתור בשיטת הלחימה של בר-כוכבא ועל הבטים שונים של התעודות הכתובות

יגאל ידין

כאשר החל בשעתו ' משורר לחפור את מחילות המסתור בסביבות עין-ערוב, ומשנתגלה שם מימצא מימי המרד, מייד הצעתי שיש אולי לזהות את המקום עם קריית ערבייה הנזכרת באחד ממכתבי בר-כוכבא. מקום זה נזכר כתחום-ביניים בין מפקדתו של בר-כוכבא (ביתר ?) לבין עין-גדי. ואכן חפירת האתר לאחר-מכן על-ידי ' צפריר חשפה מערכת מסועפת של מנהרות ומערות-מסתור וחומר רב מימי המרד. בכך, דומני, נתגלו לראשונה מערכות המסתור, שעמוס קלונו ומרדכי גיחון תיארו אותן לפנינו לכל פרטיהן.

יחד עם זאת ברצוני להעיר על קושי ארכיאולוגי-מתודי בקביעת תאריך חציבת המחילות. מי שמכיר את המערות הטבעיות במדבר-יהודה, למשל — שיש בהן המעמיקות עד כדי מאות מטרים ואלו טרם נחקרו כראוי — יודע שלמערות אלו שבו וחזרו לוחמים או פליטים מדי פעם בפעם, בתקופות שונות, מבלי שחלו שינויים מהותיים במערות עצמן. גם במערות האחרות, כגון אלו שבואדי מורבעת, נמצאו מימצאים מתקופות שונות ומרוחקות זו מזו.

רובן של המחילות שהוצגו בפנינו היו בשימוש לוחמי בר-כוכבא. על כך מעיד המימצא שנתגלה מתקופה זו. ואכן, בפעם הראשונה יכולים אנו להבין יפה יותר את דברי דיו קסיוס על שיטות הלחימה של לוחמי בר-כוכבא נגד הרומים, והאסטרטגיה שנקטו האחרונים כנגד שיטת לחימה זו. לא עוד מדובר בסתם מערות-מיקלט (כגון מערת האיגרות, מערת האימה, מערות מורבעת), אלא מערכות מסועפות ומתוכננות המאפשרות הן מסתור ומחבוא והן דרכי התגוננות בפני התוקפים.

אולם, כאמור, טרם מצויים בידינו האמצעים הארכיאולוגיים לקבוע בכל המקרים מתי נחצבו המערכות הללו, והעניין צריך עדיין עיון ומחקר. ייתכן שחלק מהן כבר נחצבו בימי מרד החשמונאים או המרד הראשון.

עניין אחר הראוי עדיין למחקר הוא הפער המסוים, לכאורה, בין העובדה של מציאות מערכות ומחילות מסועפות, בעיקר בשפלה, לבין התיאורים הספרותיים. להוציא את דיו קסיוס, הרי רוב התיאורים במקורות היהודיים מדגישים דווקא את שלבי סיומו של המרד בביתר. כמוכן, אין ספק שביתר היתה המעוז הגדול והאחרון, אפילו אם נביא בחשבון כמה הגזמות מופלגות בתיאוריה ובציון הקורבנות שנפלו בה. וכאן המקום לשאול שאלה בדבר היישום, או אי-היישום של לקחי המרד הגדול ומלחמת החורבן. מרד בר-כוכבא פרץ כשישים שנה בלבד לאחר המלחמה ההיא.

מלחמה זו היתה בוודאי בבחינת טראומה, לא רק לאומית ונפשית, אלא גם צבאית. חייבים היו ללמוד ממנה מה יש לעשות ומה אין לעשות. עובדה היא שבמצדה, למשל, שהיא מקום מתאים מאין כמוהו למיקלט מבוצר, אין אפילו זכר לנוכחות צבאית או אזרחית מימי בר-כוכבא; לא מטבע ולא חרס! מכאן אפשר ללמוד שהלוחמים לא רצו להיכנס שוב למבצר מעין זה, שהיווה מלכודת למתבצרים בתוכו. אם כך, מדוע הלכו למקומות מבוצרים אחרים, שנקל היה לצור עליהם וללכוד אותם שם, כגון קומראן, חמתא-אמאוס, הרודיון, וביתר?

כיצד מתיישב הדבר עם קיומן של מערכות-מסתור ולחימה שכולן הוכנו ותוכננו מראש לקרב נגד הרומים? דבריו של דיו קסיוס, שאמנם מזכיר גם ביצורים, מדגישים בעיקר את המערכות התת-קרקעיות, כאילו הן, והן בלבד, שימשו מקום מיקלט והגנה ללחימה ברומים.

מכיוון שאין ספק בידינו – הן על-סמך המקורות הספרותיים והן על-סמך המימצאים הארכיאולוגיים – שביתר, הרודיון וכיו"ב אכן שימשו כמבצרים של המורדים, מן הראוי עדיין לחקור מה היתה הזיקה בין מערכת המבצרים לבין מערכות המסתור; מה היו השלבים שבהם נוצלו מערכות-המסתור ובעיקר, כאמור, האם אכן כולן תוכננו ונחפרו (כמשתמע לכאורה מדברי קסיוס) לקראת מרד זה.

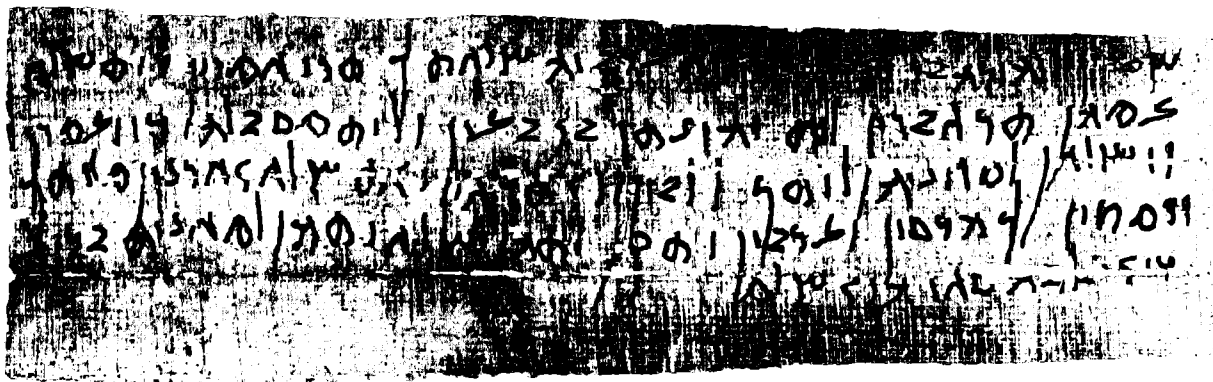
ב

עניין שני שברצוני להעיר עליו ואולי אף להאירו הוא, המשמעות המשיחית של המרד. דומני שאהרן אופנהיימר המעיט בדיוננו באופיו זה של המרד.¹ במאמרו מדגיש הוא בצדק, שהתואר 'נשיא', שבו הוכתר בר-כוכבא, אינו סתם 'נשיא' במשמעות המודרנית של המלה, אלא יש לו משמעות של גאולה משיחית; ואילו בדיון זה הדגשתו העיקרית היא על אופיו המנהיגותי-המדיני והצבאי. מבין שני התוארים באמירתו המפורסמת של ר' עקיבא, 'דין מלכא משיחא', הדגיש אופנהיימר יותר את 'מלכא' מאשר את 'משיחא'. לפלא הדבר, שבנוסח המקוצר של דברי דיו קסיוס שהגיע לידינו לא נזכר בר-כוכבא בכלל; אבל בתיאורי המרידות היהודיות בתפוצות, שקדמו לבר-כוכבא, דיו קסיוס עצמו מספר שלמורדים קמו מנהיגים חדורי רוח משיחית, או שהאמינו שיש בהם רוח מעין זו.

דומני, מבלי לפרט יתר על המידה, שאכן הצלחותיו של בר-כוכבא נתפרשו כמעשי גאולה, והוא – בר-כוכבא – כמשיח.

לכל החומר הקיים בידינו ברצוני להביא כאן בפעם הראשונה ידיעה מן הפפירוסים של בר-כוכבא. באחד החוזים שטרם פורסמו צוין התאריך בדרך מעניינת ביותר: 'שנת שלוש לגאולת ציון על ידי שמעון בר כוסיבה'. כאן, בניגוד לתעודות אחרות, לא צוינה רק השנה לפי בר-כוסיבה ('שנת שלוש לבר כוסיבה'), אלא הדגש הוא על הגאולה ועל בר-כוכבא שהביאה. כבר הדגישו חוקרים שהכתובות על מטבעות – 'גאולת ציון', ו'חרות ציון' – אין לראות בהן רק סיסמאות; ודומני, שסגנון קביעת התאריך בפפירוס הנידון מחזק מאוד דעה זו.

1 בניגוד למה שכתב במאמרו, הראוי לשבחם, בקובץ שהוא עצמו ערך; א' אופנהיימר, 'מרד בר-כוכבא – ייחודו ומחקרו', א' אופנהיימר (עורך), מרד בר-כוכבא (סוגיות בתולדות עם ישראל, 10), ירושלים 1980, עמ' 9-21, ובמיוחד עמ' 13-16.

מכתב 'ארבעת המינים' בו מבקש בר-כוכבא לשלוח לו לולבים, אתרוגים, הדסים וערבות הדרושים לו לחג הסוכות

ג

והערה אחרונה, הנוגעת מחד גיסא ללשונן של האיגרות ומאידך גיסא לשיתוף נוכרים במרד זה. לפני כחמש-עשרה שנה, כשהראיתי באולם זה לפני הקהל הנכבד, ובראשם הנשיא יצחק בן-צבי, את חמישה-עשר המכתבים של בר-כוכבא, אמרתי שביניהם נמצאים שניים הכתובים יוונית, ושארף הם יצאו ממפקדתו של בר-כוכבא.

והנה עכשיו, לאחר שמכתבים אלו פוענחו ונבדקו על-ידי פרופ' ח' פולוצקי, משתקפת תמונה שונה לחלוטין. מכתבים אלו לא יצאו ממפקדתו של בר-כוכבא, אלא ככל הנראה מקריית ערבייה, היא התחנה שגם בה נמצאה מערכת תת-קרקעית שקשרה, בין היתר, את ביתר עם עין-גדי. כידוע, בר-כוכבא פנה במכתב הכתוב ארמית ליהודה בר-מנשה מקריית ערבייה, שידאג להובלת אתרוגים ולולבים מעין-גדי.

והנה באחד המכתבים הכתובים יוונית כותב אדם בעל שם נוכרי המסתיים ב- $\sigma\varsigma$, (אולי אליאנוס הנזכר במכתב היווני השני) אל אנשי עין-גדי, אל יהונתן בר-בעיין ואל מסבלה בן-שמעון. אדם זה כותב להם שהוא שולח אליהם אחד בשם אגריפס, על-מנת שיתנו בידיו את האתרוגים והלולבים עבור 'מחנה היהודים'. איש זה מתנצל שהוא כותב יוונית, כי אין עמו איש הכותב עברית, ואין לדחות את כתיבת המכתב בגלל קירבת החג. עובדה זו היא רבת-משמעות לגבי האופי החברתי-תרבותי של אנשי קריית ערבייה ולענין שיתופם של נוכרים במרד בר-כוכבא. יחד עם זאת, כאמור, אין להסיק משני המכתבים היווניים, כפי ששיערנו קודם-לכן, כי ממפקדתו של בר-כוכבא עצמו כתבו יוונית לפיקודיו.

אדרבא, כל שלושה-עשר המכתבים הנותרים שנכתבו ממשות בר-כוכבא כתובים עברית או ארמית, אף-על-פי שהסופר של כל מכתב ומכתב היה אדם אחר.

2 ראה: י. ידין, החיפושים אחר בר-כוכבא, ירושלים 1971, עמ' 128-133.

המכתב היווני המבקש אף
הוא את ארבעת המינים
עבור ברכוכבא ובו מוסבר
מדוע נכתב יוונית: 'כי אין
עמנו איש היודע עברית'

מכון בריאות ישראלי